

En Geç 18. Asra Ait İtalyanca-Arapça-Türkçe Ticari Terimler Sözlüğü¹

Hüseyin Doğan²

1. Giriş

İlkçağdan itibaren ampirik tedaviye dair bitki³ temelli kaleme alınmış eserlerde müellifler bitkilerin diğer dillerdeki karşılıklarını –varsa ve biliniyorsa- vermeyi tercih etmişlerdi. Bu durum ekonomik ve/veya tıbbi değeri olan bitkiler ile geniş yayılışa sahip bitkilerde kendini daha çok göstermekteydi. Örneğin başlangıçta dar bir yayılışa sahip olan ve insan eliyle yayılış alanı genişleyen *Prunus cerasus* L., Sümer metinlerinde “karsu”⁴ olarak geçmekteyken günümüzde neredeyse çok az bir değişiklik ile “kiraz” olarak bilinmektedir (aynı bitki Latince’de *cerasus*, İngilizce’de *cherry* kelimesi ile karşılanmıştır). Ne var ki yayılış alanı başlangıçtan itibaren geniş olan bitkiler, en erken metinlerde bile çok sayıda isimle anılmakta ve hatta bu durum söz konusu metinlerden yapılan iktibaslarda⁵ bile karışıklıklara neden olmaktadır. Ayrıca bitkilerin diğer dillerdeki karşılıklarına yer verilmesi, tabiatı gereği müellifin birikimine bağlı bir standartlaştırma çabası idi ve çok sayıda telaffuz ve imla farkını da barındırmaktaydı. Dahası Yunancadan Arapçaya ya da Arapçadan Latinceye yapılan tercümelerde ilgili dilde karşılığı olmayan ya da teknik nedenlerle tam olarak tercüme edilemeyen kelimeler, mütercim inisiyatifiyle yepyeni bir forma

¹ Bu makalede yararlanılan yazma, Güler Doğan Averbek tarafından yürütülen “Berlin Devlet Kütüphanesinde Bulunan Kayıtsız Türkçe Yazmaların Tespiti” adlı proje ile (Doğan Averbek, Güler (Yürütücü). “Berlin Devlet Kütüphanesinde Bulunan Kayıtsız Türkçe Yazmaların Tespiti,” İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Proje No 1504, Bilimsel Araştırma Projeleri destekli, 19.06.2019-19.06.2020.) tespit edilmiş ve yine aynı araştırmacı tarafından yazılan “Berlin Devlet Kütüphanesi’nde Bulunan Kataloglanmamış Türkçe Yazmalar Üzerine Tespitler” başlıklı makale ile (Güler Doğan Averbek. Berlin Devlet Kütüphanesi’nde Bulunan Kataloglanmamış Türkçe Yazmalar Üzerine Tespitler. Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi 24, İstanbul 2020, ss. 1-40.) bilim dünyasına tanıtılmıştır.

² Doktora öğrencisi, Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih ABD, huseyincahiddogan@gmail.com. Orcid ID: 0000-0003-4290-5062.

³ Bu eserlerde (incelemekte olduğumuz sözlük için de geçerli olmak üzere) sayısız az da olsa hayvan ve minerallere de yer verilmiştir.

⁴ Howard S. Reed. A Short History of the Plant Sciences. Waltham: Chronica Botanica. 1942. S. 10.

⁵ Örneğin hem İbn Sînâ (ö. 1037) hem de Beyrunî’nin (ö. 1048), Dioscorides’in (ö. 90) modern *Peganum harmala* L.’ya yer verdiği πῆγανον maddesinden yaptıkları iktibaslar sorunludur ve bunun nedeni bitkinin çok sayıda isme sahip olmasıdır.

daha kavuşuyordu. Üstelik coğrafi keşiflere bağlı olarak bilgi ve bilimin kendinden önceki yüzyıllara kıyasla olağandışı bir yükseliş evresine girmesi ile bilinen bitki sayısındaki astronomik artışa paralel olarak bitki isimleri konusunda yaşanan karmaşa içinden çıkılmaz hâle de geldi. Bu durumun önüne geçmek için İsveçli hekim Carl Linnaeus (ö. 1778), *Species Plantarum* (Bitkilerin Türleri) adlı eserini yayımlayarak günümüzde de geçerliliğini koruyan “ikili adlandırma (*binomial nomenclature*)” sistemini önerdi.⁶ Bu sistem basitçe, her bir bitki taksonunun tek ve benzersiz bir bilimsel ismi olmasına dayanıyordu ve bitkilerin adının geçtiği her bilimsel metinde bu tek ve benzersiz olan ismin kullanılması şartını koşuyordu.

Bu çalışmada ele alınan çok dilli sözlükte ise her ne kadar bitki adları yer alıyorsa da bilimsel bir tavır olan ikili adlandırma sisteminin kullanılması beklenmemektedir. 1758-1759 tarihli söz konusu listenin, metnin ilk nüshası olmadığı, başka bir nüshadan istinsah edildiği anlaşılmıştır. Bununla birlikte şu an için asıl nüshanın yazıldığı tarih ile ilgili malumata sahip değiliz. İkili adlandırma sisteminin 1753’te başlaması ve çalışmaya konu metinde bitkilerin bilimsel isimlerine yer verilmemesinin, asıl nüshanın 1753 yılından önce yazıldığı anlamına gelebileceği düşünülse de, yukarıda ifade edildiği gibi ikili adlandırma sisteminin henüz Osmanlı coğrafyasında bilinmediğini ya da tercih edilmediğini kabul etmek daha makuldür.

Yazma nüshada her sayfanın başında ilk satırda sütunlara göre dil adları olarak “Frenğî,” “Arabî” ve “Türki” yani Frenkçe, Arapça ve Türkçe kelimeleri yazılıdır. Frenkçenin her ne kadar Fransızca için kullanıldığı düşünülüyorsa da Ortaçağdan itibaren bu kelimenin müslüman yazarlarca Batı Roma hinterlandını, Doğru Roma hinterlandından (Rum) ayırt edilebilme maksadıyla Batı Avrupa dilleri ve halkları için kullanıldığı bilinmektedir. Nitekim yapılan incelemede metin boyunca Frenğî sütunu altında verilen madde isimlerinin önemli bir bölümünün İtalyanca olduğu, kalan küçük bir bölümün ise Latince ya da Yunanca orijinli olduğu görülmüştür. 1700 yılında Osmanlı coğrafyasında görülen bitki ve maden varlığını gözlemlmek ve ek olarak bunları tıp alanında kullanılanları ile bunların ticaretini araştırmakla görevlendirilen Fransız bitki bilimci Joseph Pitton de Tournefort (ö. 1708), İstanbul’daki yerleşik Türk nüfusun gemi yoluyla yapılan ticarete ilgi duymadığından, bunun yerine yabancı tüccarların bu işi yapmalarını daha münasip gördüklerinden,⁷ Ermeni tüccarların İtalyanca konuştuklarından,⁸ hatta Karadeniz sahili boyunca Türkçe ile Rumcanın yanısıra İtalyancanın da konuşulduğundan,⁹ İzmir’in bir ticaret merkezi olduğundan ve burada çeşitli tıbbi

⁶ Carl von Linnaeus. *Species Plantarum*. Stockholm. Impensis Laurentii Salvii. Holmiae. 1753.

⁷ Joseph de Tournefort. *Tournefort Seyahatnamesi II*. Cilt. Çev. Teoman Tunçdoğan. Kitap Yayınevi. S. 29.

⁸ a.g.e. s. 87.

⁹ a.g.e. s. 100.

ve ekonomik değeri olan bitkilerin alınıp satılması ile uğraşan tüccar kimlikli 200 Frenk'in yaşadığından, burada konuşulan dillerden birinin İtalyanca olduğundan¹⁰ bahsetmektedir. Ayrıca Hırvatistan'ın, Osmanlı Devleti egemenliği altında iken önemli bir ticaret kenti hâline gelen Dubrovnik şehrinde İtalyanca konuşulduğunu belirtmek gerekir.¹¹ Tüccarların etkisi ile İtalyancanın en azından Osmanlı Devleti sınırları içinde gayrresmi bir ticaret dili hâline geldiğini ve bu nedenle ticari metaların İtalyanca karşılıklarının verilmesinin bir alışkanlığa dönüştüğünü söylemek mümkündür.

İncelediğimiz listenin yapısı gereği bir ticari liste olarak görülmesi mümkündür. Metin, tıbbi amaçla kullanıldıkları bilinen ve kahir ekseriyetini bitkilerin oluşturduğu basit ilaçlar listesidir. Üç sütunlu bir tablo şeklinde düzenlenen ve tamamen Arap harfleriyle yazılan metinde ilk sütunda aynı maddenin İtalyanca, ikinci sütunda Arapça ve son sütunda da Türkçe karşılığı yer almaktadır. Listede yer alan maddeler her ne kadar hayli geniş bir coğrafi alanda görülen bitkilere işaret etse de, söz konusu bitkiler özellikle geleneksel tıp alanında bu tarihten asırlar öncesinde dahi bilinmekte ve kullanılmaktadır. Listedeki maddelerin büyük bir bölümü Theophrastus (ö. MÖ 287)¹², Dioscorides (ö. 90)¹³, İbn Sîna (ö. 1037)¹⁴, Beyrunî (ö. 1050)¹⁵ ve el-Baytâr (ö. 1248)¹⁶ gibi tıbbi bitkiler üzerine çalışmaları bulunan yazarların eserlerinde yer almaktadır. Listede yer alan bazı maddelerin uzun süreli saklanmaya elverişli olmaması, ayrıca listede yer alan taş ve yağ gibi maddelerin tek başına bir anlam ifade etmemeleri, metnin basit ilaçların ticareti ile uğraşan kimseler için bir cep sözlüğü olarak tanzim edildiğini düşündürmektedir.

2. Materyal ve Metot

Çalışmada kullanılan metin üç dilli bir sözlüktür. Berlin Devlet Kütüphanesi, Hs.or. 6048'de kayıtlı mecmua şeklindeki yazmada, 52a-59b'da bitkilerin Türkçe, İtalyanca ve Arapça karşılıkları yazılırken Arap alfabesi kullanılmıştır. Metin talik hat ile yazılmıştır. Metnin tamamı tablo hâlinindedir. Metin siyah mürekkeple, tablo ve dil

¹⁰ a. g.e. s. 247-248.

¹¹ Metin Ziya Köse. Osmanlı Balkanı'nda Kara Ticareti ve Rekabet: Rumeli'de Dubrovnik Tüccarları (1600-1630). Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Sayı 16, 2013. s. 42.

¹² Theophrastus. Enquiry into Plants II. Çev. Arthur Hort. The Loeb Classical Library. London: William Heinemann. 1916

¹³ Dioscorides Pedanius. De Materia Medica. Çev. T. A. Osbaldeston. Johannesburg: Ibidis Press. 2000.

¹⁴ Avicenna. Canon Medicinæ Lib I-IV. Çev. Gerard de Sabloneta. Adolf Rusch. Strassburg. 1473.

¹⁵ Ebu'r-Reyhan El-Beyrunî. Kitâbü's-Saydana Fî't-Tıbb. Çev. Esin Kâhya. Kültür ve Turizm Bakanlığı. Ankara. 2011.

¹⁶ Ibn al-Baitar. Analecta Medica. Çev. Fridericus Reinholdus Dietz. Sumptibus Caroli Cnoblochii. Lipsiae. 1833.

adlarının bulunduğu satırlar kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Söz konusu metin ilk defa 2020’de ilim âleminin dikkatine sunulmuştur.¹⁷ Listenin başında İtalyanca karşılıklarının bulunması, ilgili listenin -yukarıda ifade edildiği gibi- bir ticaret listesi ve/veya bir sipariş listesi olması ihtimalini güçlendirmektedir.

Bu çalışmada ilgili sütunların tamamı Latin harfleriyle verilmiş, ayrıca tablonun en sağına maddelerin modern karşılıkları için bir sütun eklenmiştir. Son sütunda Linnaeus’un önerdiği ikili adlandırma sistemi kurallarına bağlı kalınmış, böylelikle bitki isimlerinin tamamı italik ve cins adının ilk harfi büyük yazılmış, bu adın sonuna ise bitkiyi bilimsel literatüre dâhil eden bilim adam(lar)ının mahlası eklenmiştir.

3. Bulgular

[52a]

Frengî	Arabî	Türkî	Bilimsel adı
Ebulu	Belesanü’l-ard	Yer mürveri	<i>Sambucus ebulus</i> L.
Eleboro beyanko	Harbak-ı ebyad	Kindisiye	<i>Veratrum album</i> L.
Eleboro nigro	Harbak-ı esved	Kara çöpleme	<i>Helleborus niger</i> L. ¹⁸
Endiviyâ	Kasni	Acı marul	<i>Cichorium endivia</i> L.
Elitimu	Eftimun	Eftimun	<i>Cuscuta epithimum</i> (L.) L.
Orobo	Kersene	Burçak	<i>Vicia ervilia</i> (L.) Willd.

¹⁷ Söz konusu çalışma için bkz. Güler Doğan Averbek. Berlin Devlet Kütüphanesi’nde Bulunan Kataloglanmamış Türkçe Yazmalar Üzerine Tespitler. Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi 24, İstanbul 2020. s. 31. Bu çalışmada sözlüğün Fransızca-Arapça-Türkçe olduğu ileri sürülüyorsa da dikkatle incelendiğinde sözlükteki ilk dilin İtalyanca olduğu anlaşılmaktadır. Buradaki yanlışlık “Frengî” kelimesinin genellikle Fransızca için kullanılmasından kaynaklanmıştır.

¹⁸ Kara harbak’ın cinsinin *Helleborus* L. olduğu kesin olmakla birlikte türü konusunda fikir birliği yoktur. Galenus, Theophrastus ve Dioscorides’in elleborus melas (ἐλλέβορος μέλας) ile kastettiği bitkinin *Helleborus niger* L. ya da *Helleborus cyclophyllus* Boiss. olma ihtimali yüksektir ancak her iki tür de Avrupa kıtasına özgüdür. Beri taraftan *H. orientalis* Lam. hem Anadolu’da hem de Yunanistan’da görülmektedir.

Orifiryo	Ferbiyun	Ferfiyun	<i>Euphorbia officinarum</i> L.
Ovufirakiya	Haşîşetü'l-ayn	Göz otl	<i>Euphrasia rostkoviana</i> Hayne
Agrimoniya	Gâfes	Koyun otl	<i>Agrimonia eupatoria</i> L.
Evobatorya	Gafes-i sagir	Kuzı pıtracı	<i>Eupatorium cannabinum</i> L.
Eskunyanto	Izhır-ı mekki	Mekke ayracı	<i>Cymbopogon schoenanthus</i> (L.) Spreng.
Analite muska marine	Üşne-i mecri	Deniz yosunu	<i>Acetabularia acetabulum</i> (L.) P.C.Silva
Esbika nardo	Sünbülü tıyb	Sünbül-i rumî	<i>Valeriana celtica</i> L.
Olive	Zeytun	Zeytun	<i>Olea europaea</i> L.
Olyo	Dühn	Yag ¹⁹	Oleum
Olmo	Dirdar	Karaağaç	<i>Ulmus glabra</i> Huds.
Obioglosa	Lisanü'l-hayye	Yılan dili	<i>Rauwolfia serpentina</i> (L.) Benth. ex Kurz
Orekiyo dorso	Azanü'd-dübb	Ayu kulacı	<i>Verbascum thapsus</i> L.
Orekiyo disubu	Azanü'l-far	Sıçan kulacı	<i>Myosotis scorpioides</i> L.

¹⁹ Yağ kavramı, çeşitli bitkilerden elde edilen bitkisel yağları ifade etmektedir ve tek başına spesifik bir anlamı yoktur. Örneğin dühnü'l-benefsec (البنفسج دهن), menekşe yağını (*Oleum violarum*); dühnü'l-şahdanec (دهن الشاهدانج), kenevir tohumu yağını (*Oleum cannabinum*) karşılamaktadır. Metinde yüksek olasılıkla, zeyt olarak bilinen zeytinyağından bahsedilmektedir.

Origano	Sa'ter	Arnabud yaprağı	<i>Origanum vulgare</i> L.
---------	--------	-----------------	----------------------------

[52b]

Frengî	Arabî	Türkî	Bilimsel adı
Orco	Şaîr	Arpa ²⁰	<i>Hordeum distichon</i> L.
İskabiyoza	Haşîsetü'l-harb	Uyuz otlı	<i>Knautia arvensis</i> (L.) Coult.
İskomanya	Sünbüle	Mahmude	<i>Convolvulus scammonia</i> L.
İskola	Basal-ı unsul	Ata soganı	<i>Drimia maritima</i> (L.) Stearn
İskordiyon	İskordiyon	Yaban sarımsağı	<i>Teucrium scordium</i> L.
İskurdiyon pıraso	Kurras	Pırasa	<i>Allium ampeloprasum</i> L.
Uskurçinare	Uskurbine	Yemlik	<i>Scorzonera hispanica</i> L.
İspinaci	İsfanah	İsbanak	<i>Spinacia oleracea</i> L.
İsterkare	Ustûhûdus	Karabaş	<i>Lavandula stoechas</i> L.
İstrace	Şecerü'l-muîd	Sıgla ağacı	<i>Styrax officinalis</i> L.
İstrace likore	Mîa-i maile	Sıgla balı	<i>Styrax officinalis</i> L.
Alkekenki	Kakunec	Kandil çiçeği	<i>Physalis alkekengi</i> L.
Uva	Zebib	Üzüm	<i>Vitis vinifera</i> L.
Uva passa	Zebibü't-tayr	Kuş üzümü	<i>Vitis vinifera</i> L.

²⁰ Hem şaîr (شعير) hem de arpa (أرد) kavramları *H. vulgare* L.'ye de işaret edebilir. Bu iki tür yüzeysel olarak birbirlerine oldukça yakındır.

Ortiga	Encüre	Isırgan dikenini	<i>Urtica urens</i> L.
Ulneriya	Haşışetü'l-cerh	Yara otı	<i>Anthyllis vulneraria</i> L.
Petroselena	Makdunız	Ma'dunus	<i>Petroselinum crispum</i> (Mill.) Fuss
Barasi	Yebruh	Abdüsselam	<i>Mandragora officinarum</i> L.
Belosani ornitale	Cülinar-ı Mısrî	Katmer enar çiçeği	<i>Mesua ferrea</i> L.
Boş bırakılmış, olasılıkla üst satırdaki metin buraya gelecekti	Buyam	Belesan	<i>Commiphora gileadensis</i> (L.) C.Chr.

[53a]

Frengî	Arabî	Türkî	Bilimsel adı
Bamakiye	Kutn	Panbuk	<i>Gossypium herbaceum</i> L.
Barba begu	Lihyetü't-teys	Teke sakalı	<i>Tragopogon porrifolius</i> L.
Basiliku	Reyhan	Feslegen	<i>Ocimum basilicum</i> L.
Basiliku minyo	Reyhan-ı sagîr	Tülbend feslegeni	<i>Ocimum minimum</i> L.
Berberi	Enberbaris	Anberbaris	<i>Berberis vulgaris</i> L.
Betonika	Kastarun	Icırıkçı	<i>Stachys officinalis</i> (L.) Trevis.
Beyetula	Silk	Pazu	<i>Beta vulgaris</i> L.
Bistorta	Behmen-i rumi	Sufya behmen	<i>Centaurea behen</i> L. / <i>Limonium vulgare</i> Mill. ²¹
Balanariya	Mahizehrec	Balık otu	<i>Anamirta cocculus</i> (L.) Wight & Arn.
Burakine	Lisan-i sevr	Lisan-i sevr	<i>Borago officinalis</i> L.
Bermo	Buks	Çimşir	<i>Buxus sempervirens</i> L.
Bırasika	Kerneb	Kelem	<i>Brassica oleracea</i> L.
Buglossa	Lisan-i sevr-i berri	Yabani lisan-i sevr	<i>Anchusa azurea</i> Mill.

²¹ “Behmen” kavramı ile karşılanan iki bitki şunlardır: *C. behen* için ak behmen, *L. vulgare* için kırmızı behmen. Ancak İtalyanca karşılığı verilen bitki *Persicaria bistorta* (L.) Samp. taksonudur. Bu nedenle bu sütunda anılan bitkinin tespiti yapılamamıştır.

Bursabastoris	Haşışetü'üs-seratan	Yengeç otı	<i>Capsella bursa-pastoris</i> (L.) Medik.
Banborcini	Hubz'ul-hinzir	Tonuz arşığı	<i>Cyclamen graecum</i> Link
Puligariya	Haşışetü'l-birgus	Pire otu	<i>Pulicaria dysenterica</i> (L.) Gaertn.
Paliuro	Şevketü'l-esved	Karaçalı	<i>Paliurus spinachristi</i> Mill.
Palma	Nahl	Hurma	<i>Phoenix dactylifera</i> L.
Palma frobeti	Nahl-i nebî	Peygamber hurması ²²	<i>Phoenix dactylifera</i> L.
Papavero beyanko	Haşhaş-ı ebyad	Beyaz haşhaş	<i>Papaver somniferum</i> L. var. <i>album</i> D.C.

[53b]

Frenğî	Arabî	Türkî	Bilimsel adı
Papaveros	Haşhaş-ı esved	Kara haşhaş	<i>Papaver somniferum</i> L.
Papavero vers	Şakayik-i berri	Gelincik çiçeği	<i>Papaver rhoeas</i> L.
Pauninariye	Haşışetü'z-züccac	Yapışkan	<i>Parietaria officinalis</i> L.
Piral bezko	Haşışetü'r-rabiya	Bahar çiçeği	<i>Primula veris</i> L. ²³
Pastinaka	Cezer	Havuç	<i>Daucus carota</i> L.

²² Bu maddede bahsedilen hurma ayrı bir takson olmayıp, İslam peygamberi tarafından dikildiğine inanılan hurma ağaçlarının acve adı verilen meyvesine işaret edilmektedir.

²³ Bu taksondan emin değiliz, *Primula* genel olarak baharla özdeşleşen bir cinstir, primula kelimesi Latince “öncü” anlamına gelir ve baharın habercisi olarak kabul edilir. *Primula vulgaris* taksonu da Türkçede “evvelbahar” olarak bilinir.

Pentafilon	Zül hamsetü'l- evrak	Beş yaprak	<i>Potentilla reptans</i> L.
Pavoniya	Udu's-salib	Şakâyık	<i>Paeonia mascula</i> (L.) Mill.
Pepe akutugu	Fülfülü'l-ma	Su söğüdi	<i>Persicaria hydropiper</i> (L.) Delarbre
Pepe nero	Fülfül-i esved	Kara biber	<i>Piper nigrum</i> L.
Pepe beyanko	Fülfül-i ebyad	Ak biber ²⁴	<i>Piper nigrum</i> L.
Pepe longo	Dar-ı fülfül	Uzun biber	<i>Piper longum</i> L.
Pero	Kümesra	Emrud	<i>Pyrus communis</i> L.
Persiko	Huh	Şeftalü	<i>Prunus persica</i> (L.) Batsch
Piyanta masme	Zehrü'ş-şems	Ay çiçeği	<i>Helianthus annuus</i> L. ²⁵
Pino arboro	Şecerü'l-fistik	Fıstuk ağacı	<i>Pistacia vera</i> L.
Pinoli	Fınduk	Fınduk	<i>Corylus avellana</i> L.
Pipetro	Hacer	Taş	Lapis ²⁶
Pisiliyum	Bezr-i katuna	Karnıyarık	<i>Plantago ovata</i> Forssk.
Platano	Dülb	Çenar ağacı	<i>Platanus orientalis</i> L.
Podo aczarabo	Diryas	Tiryas	<i>Thapsia garganica</i> L.

²⁴ *Piper nigrum*'un erken dönemde hasat edilmesi ile karabiber, geç dönemde hasat edilmesi ile ise akbiber elde edilir.

²⁵ Bu bitkinin anavatanı Amerika kıtasıdır, bu tarihte ticari değere sahip olması şüphelidir.

²⁶ Taş kavramı, ekonomik ve tıbbi değeri olan çeşitli taşları ifade etmektedir ve tek başına spesifik bir anlamı yoktur. Örneğin “حجر السيف” kavramı yeşim taşı, “حجر ارمني” ise ermeni taşı karşılamaktadır.

[54a]

Frengî	Arabî	Türkî	Bilimsel adı
Poligala	Haşîşetü'l-lübn	Süd otı	<i>Polygala vulgaris</i> L.
Poliyo	Ca'de	Çiçe tiryak	<i>Teucrium polium</i> L.
Polupodiyo	Besfayic	Besfayic	<i>Polypodium vulgare</i> L.
Pomonerbo	Haşîşetü'r-rıyah	Ciger otı	<i>Pulmonaria officinalis</i> L.
Pomo	Tüffah	Alma	<i>Malus sylvestris</i> (L.) Mill.
Okunamadı	Haşîşetü'l-kurn	Boynuz otı	²⁷
Pavoniya	Tavus	Tavus	<i>Pavo</i> Linnaeus, 1758
Papero	Batt	Ördek	<i>Anas</i> Linnaeus, 1758
Polestrela	Furuc	Piliç	<i>Gallus gallus domesticus</i> Linnaeus, 1758
Porro	Kendene kürras	Pırasa ²⁸	<i>Allium ampeloprasum</i> L.
Portulaka	Baklatü'l-hamka	Semüz ot	<i>Portulaca oleracea</i> L.
Puruno damaskena	İccas	Erük	<i>Prunus domestica</i> subsp. <i>insititia</i> (L.) Bonnier & Layens
Pulekiyum	Filiskun	Filiskun	<i>Mentha pulegium</i> L.

²⁷ Sıklıkla baklagilleri tanımlamak için kullanılır ancak hangi türe işaret edildiğini bulamadık, meşhur ikilü'l-melik, *Melilotus officinalis* L. olduğunu tahmin ediyoruz.

²⁸ Mükerrer kayıt. Muhtemelen pırasanın çok sayıdaki kültürlerinden biri.

Hüseyin Doğan
(En Geç 18. Asra Ait İtalyanca-Arapça-Türkçe Ticari Terimler Sözlüğü)

Testudine	Sulhafa	Kaplu bağa	<i>Testudo</i> Linnaeus, 1758
Terepentino	Zamgü'l-butm	Tereminti	<i>Pistacia terebinthus</i> L.
Testikolo di kane	Husyetü'l-kelb	İt keseri	<i>Anacamptis papilionacea</i> (L.) R.M.Bateman, Pridgeon & M.W.Chase
Testikolo di volpe	Husyetü's-saleb	Tilki taşığı	<i>Orchis anthropophora</i> (L.) All.
Timelepa	Bazeryun	Büyük dulaba	<i>Daphne mezereum</i> L.
Timo	Fütenc	Kekik	<i>Thymus vulgaris</i> L.
Tormentila	Haşışetü's-suali	Ökrek otı	<i>Tussilago farfara</i> L.

[54b]

Frenġi	Arabî	Türkî	Bilimsel adı
Triboli	Hasek	Demür dikenî	<i>Tribulus terrestris</i> L.
Tulipa	Lale	Lala	<i>Papaver rhoeas</i> L.
Cece	Hımmas	Nohud	<i>Cicer arietinum</i> L.
Cece selvaggiyo	Hımmas-1 berri	Yaban nohudı	<i>Astragalus cicer</i> L.
Cedro	Ütruc	Agac kavunı	<i>Citrus medica</i> L.
Cedro maggiore	Ütruc-1 kebir	Büyük agac kavunı	<i>Citrus maxima</i> (Burm.) Merr.
Centeora maggiore	Kantaruyun-1 kebir	Büyük kantarıyun	<i>Cyanus segetum</i> Hill

Centeora minore	Kantaruyun-ı sagir	Küçük kantarıyun	<i>Centaurium erythraea</i> Rafn
Cerniye	Haşışetü'z-zunbur	Arı otı	Teşhis edilemedi
Cerfoliyo	Selasetü evrak	Tırfil	<i>Bituminaria bituminosa</i> (L.) C.H.Stirt.
Celidoniya minore	Halalib-i sagir	Küçük halalib	<i>Ficaria verna</i> Huds.
Ciguta	Şevkeran	Baldıran	<i>Conium maculatum</i> L.
Cumino	Kemmun	Kimyun	<i>Cuminum cyminum</i> L.
Celidoniya maggiore	Halalib-i kebir	Büyük halalib	<i>Chelidonium majus</i> L.
Cinamomo	Kırfa	Darçin	<i>Cinnamomum verum</i> J.Presl
Cipero	Suud	Topalak	<i>Cyperus rotundus</i> L.
Cepola	Basal	Sogan	<i>Allium cepa</i> L.
Cibreso	Sanavber mervi	Selvi	<i>Cupressus sempervirens</i> L.
Cerakiya	Karasiya	Kiras	<i>Prunus avium</i> (L.) L.

[55a]

Frengî	Arabî	Türkî	Bilimsel adı
Cisto	Haşışetü'l-lazen	Laden otı	<i>Cistus creticus</i> L.
Cedvariya	Zurunbad	Zülnübe	<i>Zingiber zerumbet</i> (L.) Roscoe ex Sm.
Cedoiya enderband	Mah-ı pervin	Cedvar-ı hindî	<i>Curcuma zedoaria</i>

			(Christm.) Roscoe
Cukka	Kar'	Kabak	<i>Lagenaria siceraria</i> (Molina) Standl.
Cukero	Sükker	Şeker	<i>Saccharum officinarum</i> L.
Datola	Temr	Hurma	<i>Phoenix dactylifera</i> L. (meyve)
Datura	Cevz-i masil	Tatula	<i>Datura metel</i> L.
Dauku	Cezer	Havuç ²⁹	<i>Tetrataenium grande</i> (Dalzell & A.Gibson) Manden.
Diktamo	Müşkütaramişi	Diktam	<i>Origanum dictamnus</i> L.
Daronigo	Derunec	Akrep otu	<i>Doronicum grandiflorum</i> Lam.
Daragonteba	Luf kebir	Büyük yılan yasduğı	<i>Dracunculus vulgaris</i> Schott
Dargaganto	Kesira	Kesire	<i>Astracantha gummifera</i> (Labill.) Podlech
Darago	Demü'l-ahaveyn	İki kardaş kanı	<i>Dracaena cinnabari</i> Balf.f.
Dadalca	Fücl	Turb	<i>Raphanus raphanistrum</i> subsp. <i>sativus</i> (L.) Domin
Dadalca dandiba	Avsec	Yaban köki	<i>Rhamnus cathartica</i> L.

²⁹ Mükerrer kayıt. Bize göre burada İtalyanca dauku kelimesinin aynı zamanda havuç anlamına gelmesi nedeniyle hatalı tercüme yapılmış.

Rapa	Şelcem	Şalgam	<i>Brassica rapa</i> L.
Ragulina	İrk-1 süsen	Meyan köki	<i>Glycyrrhiza glabra</i> L.
Ravobarbaro	Ravend-i Çinî	Ravend	<i>Rheum officinale</i> Baill.
Ratik	Seratan	Yengeç	<i>Cancer pagurus</i> Linnaeus, 1758
Ribas	Riyas	Ribas	<i>Rheum ribes</i> L.

[55b]

Frenğî	Arabî	Türkî	Bilimsel adı
Riso	Aruz	Pirinç	<i>Oryza sativa</i> L.
Roza	Verd	Gül	<i>Rosa damascena</i> × Herrm.
Rosmarino	İklilü'l-cebel	Biberiye	<i>Rosmarinus officinalis</i> L.
Rovo	Ulleyk	Begirdlen	<i>Rubus ulmifolius</i> Schott
Robiya tintori	Füvve	Kızıl boya	<i>Rubia tinctorum</i> L.
Rokatta	Circir	Su teresi	<i>Eruca vesicaria</i> (L.) Cav.
Rosko	As berri	Yaban mersini	<i>Vaccinium myrtillus</i> L.
Ruta	Sezab	Sadef	<i>Ruta graveolens</i> L.
Ruta silvatika	Sezab-ı berri	Yaban sadefi	<i>Peganum harmala</i> L.
Ruta kabrariya	Sezab-ı teys	Sultanî yonca	<i>Galega officinalis</i> L.
Okunamadı	Kunfud	Kirpi	<i>Erinaceus</i> Linnaeus, 1758

Zalice	Hılaf	Sögüt	<i>Salix aegyptiaca</i> L.
Zalice muskato	Hılaf-ı madrah	Miskî sögüt	<i>Salix aegyptiaca</i> L. ³⁰
Salsaparida	Uşba	Saparna	<i>Smilax aspera</i> L.
Salviya	Asfakus	Diş otı	<i>Salvia officinalis</i> L.
Sanbukto	Merv	Mürver	<i>Sambucus nigra</i> L.
Sandoli	Sandal	Sandal ³¹	<i>Santalum album</i> L. / <i>Pterocarpus santalinus</i> L.f.
Sassafaraso	Raziyane-i hindî	Hindi raziyanesi	<i>Sassafras tzumu</i> (Hemsl.) Hemsl.
Sassifirakiya	Fütenec-i cebeli	Okunamadı	<i>Pimpinella saxifraga</i> L.
Satirayone	Husyetu's-saleb ³²	Dilki hayası	<i>Anacamptis morio</i> (L.) R.M.Bateman, Pridgeon & M.W.Chase

[56a]

Frengî	Arabî	Türkî	Bilimsel adı
Sebesto	Sibistan	Sibistan	<i>Cordia myxa</i> L.
Sersanno	Vahşizek	Horasanî	<i>Artemisia cina</i> Berg ex Poljakov
Sempervivo	Hayy-i alem	Kaya koruğu	<i>Aeonium arboreum</i> Webb & Berthel.

³⁰ Bu mükerrer kayıta muhtemelen ağacın hoş kokusuna işaret edilmektedir.

³¹ Sandal kavramı ile karşılanan iki bitki bulunmaktadır: *S. album* “beyaz sandal”, *P. santalinus* ise “kırmızı sandal”.

³² Mükerrer kayıt. Birçok orkide türünün yumrusunun testis biçiminde olması nedeniyle karıştırılmış olması muhtemel.

Sena	Sina-i mekkî	Sinameki	<i>Senna alexandrina</i> Mill.
Okunamadı	Sasaliyus	Akça otu	<i>Seseli tortuosum</i> L.
Sesamo	Simsim	Susam	<i>Sesamum indicum</i> L.
Sisimbrio	Nemmam	Marsama	<i>Mentha longifolia</i> (L.) L.
Solatro	İnebü's-saleb	İt üzümü	<i>Solanum nigrum</i> L.
Sunko	Kıssaü'l-hımar	Eşek marulu	<i>Ecballium elaterium</i> (L.) A.Rich.
Sorbo	Surva	Üvez	<i>Sorbus domestica</i> L.
Gala	Afs	Mazı	<i>Quercus infectoria</i> G.Olivier
Garafomlato	Ferencmüşk	Karanfil otu	<i>Clinopodium acinos</i> (L.) Kuntze
Garofani	Karanful	Karanful	<i>Syzygium aromaticum</i> (L.) Merr. & L.M.Perry
Garofani	Karanfil-i bostanî	Karanfil çiçeği	<i>Dianthus caryophyllus</i> L.
Grano	Hınta	Bugday	<i>Triticum aestivum</i> L.
Grano kinepro	Ebhel	Ardıç tohmı	<i>Juniperus sabina</i> L.
Gramina	Izhır-ı rumî	Ayrık	<i>Cynodon dactylon</i> (L.) Pers. / <i>Elymus</i>

			<i>repens</i> (L.) Gould
Okunamadı	Okunamadı	Okunamadı	

[56b]

Frengî	Arabî	Türkî	Bilimsel adı
Visko	Dıbk	Ökse	<i>Viscum album</i> L.
Vitmo	Müşk-i taramışni'	Panbuk otı	Teşhisi yapılamadı
TEMMET		TAMAM	

4. Sonuç

Beş varaktan oluşan listede yer verilen ticari kalemlerin önemli bir bölümü Osmanlı Devleti'nden önce bilinen ve ticarete konu olmuş kalemlerdir. İlkçağ ve Ortaçağ ile mukayese edildiğinde, ticari/tıbbi değere sahip bitki sayısında az sayıda da olsa artış olduğu görülmüştür. Beri taraftan egir, persiyavşan, dar-ı şaşian, sarımsak, hatmi, kerefes, zencebil, benefşe, bakla, helile, temürhindi, raziyane, kişnic, vb. gibi hayli yaygın bilinen ve kullanılan bitkilerin listede yer almaması, listenin eksik ya da tek seferlik bir sipariş listesi olma ihtimalini ön plana çıkarmaktadır.

Metnin incelenmesi ile basit ilaçlar özelinde, iktisat tarihinin yanı sıra, tıp, eczacılık ve bitki tarihi disiplinlerine katkı sağlanması amaçlanmıştır.

Kaynakça

- Ahmad ibn Muhammad Al-Ghâfiqî (2009). *Kitab Al-Adwiya Al-Mufrada*. Haz. Eleonora Di Vincenzo. Pisa-Roma: Fabrizio Serra Editore.
- Ahmad ibn Muhammad Al-Ghâfiqî (1932). *The Abridged Version of "The Book of Simple Drugs"*. Çev. Gregorius Abu'l-Farag (Barhebraeus). Cairo: Institute for the History of Arabic-Islamic Science.
- Avicenna (1473). *Canon Medicinae Lib I-IV*. Çev. Gerard de Sabloneta. Strassburg: Adolf Rusch.
- Carl von Linnaeus (1753). *Species Plantarum*. Holmiae: Impensis Laurentii Salvii.
- Dioscorides Pedanius (2000). *De Materia Medica*. Çev. T. A. Osbaldeston. Johannesburg: Ibis Press.

- Ebu'r-Reyhan El-Beyrunî (2011). *Kitâbü's-Saydana Fi't-Tıbb*. Çev. Esin Kâhya. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Gaius Plinius (1945). *Natural History, IV, Libri XII-XVI*. Çev. H. Rackham. Cambridge: Harvard University Press.
- Gaius Plinius (1970). *Natural History, V, Libri XVII-XIX*. Çev. H. Rackham. Cambridge: Harvard University Press.
- Gaius Plinius (1951). *Natural History, VI, Libri XX-XXIII*. Çev. W. H. S. Jones. Cambridge: Harvard University Press.
- Gaius Plinius (1966). *Natural History, VII, Libri XXIV- XXVII*. Çev. W. H. S. Jones. Cambridge: Harvard University Press.
- Gaius Plinius (1963). *Natural History, VIII, Libri XXVIII- XXXII*. Çev. W. H. S. Jones. Cambridge: Harvard University Press.
- Güler Doğan Averbek. Berlin Devlet Kütüphanesi'nde Bulunan Kataloglanmamış Türkçe Yazmalar Üzerine Tespitler. Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi 24, İstanbul 2020, ss. 1-40.
- Güler Doğan Averbek (Yürütücü). "Berlin Devlet Kütüphanesinde Bulunan Kayıtsız Türkçe Yazmaların Tespiti," İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Proje No 1504, Bilimsel Araştırma Projeleri destekli, 19.06.2019-19.06.2020.
- Howard S. Reed (1942). *A Short History of the Plant Sciences*. Waltham: Chronica Botanica.
- Ibn al-Baitar (1833). *Analecta Medica*. Çev. Fridericus Reinholdus Dietz. Lipsiae: Sumptibus Caroli Cnoblochii.
- Ibn al-Baithar (1840). *Grosse Zusammenstellung über die Kräfte der bekannten einfachen Heil- und Nahrungsmittel I*. Çev. Joseph von Sontheimer. Stuttgart: Hallberger'sche Verlagshandlung.
- Ibn al-Baithar (1842). *Grosse Zusammenstellung über die Kräfte der bekannten einfachen Heil- und Nahrungsmittel II*. Çev. Joseph von Sontheimer. Stuttgart: Hallberger'sche Verlagshandlung.
- Ibn El-Beithar (1877). *Traité Des Simples*. Çev. Lucien Leclerc. Paris: Imprimerie Nationale.
- Joseph de Tournefort (2005). *Tournefort Seyahatnamesi II*. Cilt. Çev. Teoman Tunçdoğan. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Maïmonide (1940). *Şarh Asmâ' al-'Uqqâr*. Ed. Max Meyerhof. Le Caire: Impr. del'Institut Francais d'archeologie Orientale.
- Metin Ziya Köse. Osmanlı Balkanı'nda Kara Ticareti ve Rekabet: Rumeli'de Dubrovnik Tüccarları (1600-1630). Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Sayı 16, 2013, ss. 41-58.
- Theophrastus (1916). *Enquiry into Plants I*. Çev. Arthur Hort. New York: Loeb Classical Library. London: William Heinemann.
- Theophrastus (1916). *Enquiry into Plants II*. Çev. Arthur Hort. The Loeb Classical Library. London: William Heinemann.